

Soproni Szemle

2022. negyedik szám

hetvenhatodik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

SCHÖBERL MIKLÓS: A Soproni Katolikus Kör története. V. fejezet. Az egyesület működésének kiértékelése, jellemzése	345
SZEMÁN ATTILA: Melyik aknán működött az első brennbergbányai gőzgép?	380
CZOBOR LÁSZLÓ: Az agyagosszergényi legényélet	398

MŰHELY

BORSOS ÁRPÁD: Reflexiók Csiszár Ágnes: „Soproni utcák rejtett kincsei: Sopronbánfalva. Kutyahegy” című írásai kapcsán	412
VEOREOS ANDRÁS: A Winkler Oszkár-díj 2022. évi díjazottja: Sopronbánfalva, Kárpáti Malom	419

SOPRONI ARCOK

ILLYÉS BENJÁMIN: Ráczné Schneider Ildikó emlékére 1941–2022	422
GÖMÖRI JÁNOS: Nováki Gyula régész (1926–2022) emlékezete	427
VÖRÖS ÁKOS: A „legnagyobb magyar” soproni kötődésű négy dédunokájának sorsa. Visszaemlékezés Alexandra, Beatrix, Éva és Marianna grófnőkre	435

SOPRONI KÖNYVESPOLC

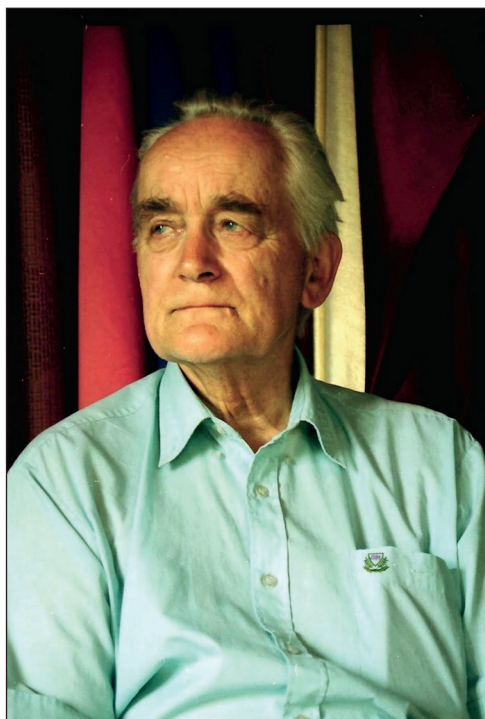
DMITRY ZHAROV: Kádár Zsófia: Jezsuiták Nyugat-Magyarországon a 17. században A pozsonyi, győri és soproni kollégiumok. Budapest, 2020.	445
DOMINKOVITS PÉTER: Horváth Zoltán: A dualizmus kori Sopron gazdasági élete a vagyonos polgárság családtörténetének tükrében (1858–1911). Sopron, 2018..	448
T. VÁROSI ÁGNES: Csiszár Attila (szerk.): „Rábaköz ösmertetése” A Rábaköz, a Répce-vidéke és a Tóköz a 19. századi táj- és népismertető irodalomban. Csorna, 2022.	450
MAJTÉNYI GYÖRGY: D. Szakács Anita: Ifj. Munczy Béla I. világháborús frontnaplói. Sopron, 2020.	452
TURBULY ÉVA: A rózsaszín Zsolnay / The pink Zsolnay. Winkler Barnabás gyűjteménye és írásai. Történetek és képek a rózsaszín Zsolnay használati tárgyairól. Budapest, 2022.	455

KÖZLEMÉNYEK

JÓZAN TIBOR: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 2021. évi munkájáról ...	458
--	-----

Elhunyt a magyarországi várak kiemelkedő tudású, elkötelezett kutatója, az 1950-es, 1960-as évek soproni régésze, dr. Nováki Gyula, aki fiatalabb régészek sorának mutatott életre szóló példát a fáradhatatlan és alapos szakmai munkájával.¹ Professzori katedra nélkül volt a tudományos várkutatás és dokumentálás elismert mestere, több fiatalabb kolléga baráti segítője.

Nováki Gyula 1926. július 6-án született Sopronban. Édesapja a Győr-Sopron-Ebenfurti Vasúttársaság mérnöke volt, akit többször áthelyeztek, így került a kis Gyula kétéves korában a családdal Szombathelyre. Ott végezte a 4 elemi és az 1–2. gimnáziumi osztályt. A gimnázium 3. osztályát Zalaegerszegen, majd a 4–8. osztályt Sopronban végezte el, itt érettségizett a Széchenyi István Gimnáziumban 1945-ben.

1. kép. Dr. Nováki Gyula (Fotó: Levy-műterem, Siófok, 2002)

¹ *Nováki Gyula: Várépítészetünk kezdete.* In: *Várépítészetünk kezdete.* Szerk. Gerő László. Budapest, 1975. 45–61.; *Nováki Gyula: Várépítészet Magyarországon a X–XI. században.* In: *Szent István és kora.* Szerk.: Glatz Ferenc és Kardos József. Budapest, 1988. 145–150.

1946-ban fél évig a Soproni Vasöntődében segéd munkásként dolgozott. Talán a múlt iránti érdeklődése mellett első munkahelyének is köszönhető, hogy erdei túráin felfigyelt a Sopron környéki szórványos vassalakokra is. 1947 januárja és 1950 között az ELTE Bölcsészkarán a Régészeti Tanszék hallgatója lett, őskori, népvándorláskori és középkori régészetet hallgatott. Itt szerzett muzeológusi diplomát 1950-ben. Szakdolgozatában Fejér megye őskori földvárait dolgozta fel.

1950 szeptemberétől 1951 márciusáig a Nyíregyházi Múzeumban dolgozott. 1951. március 15-től 1964-ig a soproni Liszt Ferenc Múzeum régésze volt (2. kép). 1963-ban védte meg doktori disszertációját, amelyben szintén a földvárakkal foglalkozott.

Az ötvenes évek közepén a Soproni Szemlében több dolgozatban összegezte a soproni régészeti kutatások addigi eredményeit,² illetve további feladatait.³ E dolgozatai évtizedekre meghatározták a körzet régészeti kutatásának fő irányait. Különösen jelentőssek a földvárak,⁴ ezen belül az ún. égett sáncok témakörében magyar⁵ és német⁶ nyelven írott tanulmányai, amelyekkel a tudományos eredményeken túlmenően ösztönzője volt a soproni városfalak 1958-ban elkezdett tervszerű feltárásainak és a nagylélegzetű műemlékes helyreállítási munkák megindításának. Az 1960-as évek elején, a Fő téri Fabricius-házban, a gyűjtemény mai helyén kialakította a szakszerű raktári rendet, megalapozta a soproni régészeti gyűjtemény korszerű nyilvántartását, megrendezte az első állandó régészeti kiállítást.

Fő kutatási területe, a földvárkutatás mellett az 1950-es, 60-as években a vaskohászat-régészeti lelőhelyek feltárásában is úttörő munkát végzett. Ezekben a témákban az egész ország területén folytatott feltárásokat. A Sopron környéki vassalakos lelőhelyek⁷ szondázó kutatásait követően a Kohászati Történeti Bizottság felkérte őt az északkelet-magyarországi vaskohászati műhelyek feltárására (Imola, Trizs, Felsőkelecsény).⁸ Ezt követték eredményes Vas megyei kohóásatásai (Vasvár, Kőszegfalva).⁹ A vaskohászat-régészeti projekt keretében, irányításával emelték ki Scarbantia déli római kori temető-

² Nováki Gyula: A Sopron környéki régészeti kutatások tíz éve (1945–1955). Soproni Szemle 9. (1955), 3–4. szám, 143–146.

³ Nováki Gyula: A Sopron környéki régészeti kutatások feladatai. Soproni Szemle 10. (1956), 256–260.

⁴ Nováki Gyula: Bella Lajos földvárkutatásai. In: „Isten áldja a tisztas ipart” Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére. Szerk. Szende Katalin és Kücsán József. Sopron, 1998. 141–155.

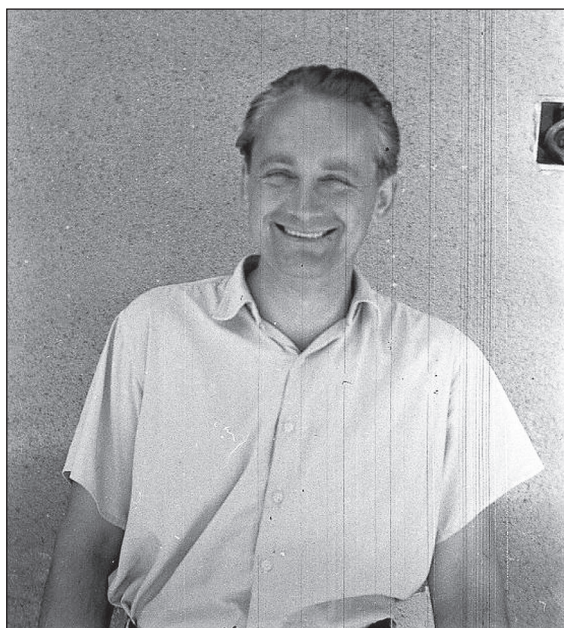
⁵ Nováki Gyula – Sándorfi György: A soproni belváros „vörös sánca” kutatásának eredményei. Soproni Szemle 41. (1987), 38–43.

⁶ Nováki, Gyula: Zur Frage der sogenannten Brandwälle in Ungarn, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (ActaArchHung) 16. (1964), 99–149.; Nováki Gyula – Sándorfi György: Untersuchungen der Struktur des Ursprungs der Schanzen der frühen ungarischen Burgen. ActaArchHung 33. (1981), 133–160.

⁷ Nováki Gyula: Ujabb adat a sopronkörnyéki őskori vaskohászatra. Soproni Szemle 9 (1955), 136–137.

⁸ Nováki Gyula – Vastagh Gábor: Középkori vasolvasztóhely Felsőkelecsényben. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 3 (1959–61), 54–61.; Nováki Gyula: Archäologische Denkmäler der Eisenverhüttung in Nordostungarn aus dem X–XII. Jahrhundert., ActaArchHung 21. (1969), 299–331.

⁹ Nováki Gyula: Überreste des Eisenhüttenwesens in Westungarn. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 35. (1966), 166–198.

2. kép. Nováki Gyula régész az 1950-es években a Liszt Ferenc Múzeumban (Sopron)

jének sírjai közül a Deák téri (akkor Sztálin tér) vaskohót, amelyet először ideiglenesen a Lábasházban rendezett soproni ipartörténeti kiállításon mutattak be, véglegesen mai helyére, a Fabricius-házban 1963-ban megnyitott régészeti kiállításba került.

Úttörő jelentőségű munkájában összegezte vaskohászat-régészeti kutatásainak eredményeit, az Árpád-kori magyarországi vaskohászatáról szóló könyv régészeti fejezetének megírásával.¹⁰ Ezután befejezte a kohászat-régészeti ásatásait és a földvárkutatásokra koncentrált. Ennek eredményeként, alkalmanként helyi kutatók társszerzői közreműködésével, több megyei vármonográfiát jelentettek meg.¹¹

Földvár-felméréseinek folytatása mellett lerakta szülővárosa, Sopron városrégészeti kutatásának alapjait,¹² miközben a Liszt Ferenc Múzeum (ma Soproni Múzeum) gyűjtőterületén a veszélyeztetett régészeti emlékeket mentette¹³, és gondosan dokumentálta minden korszakból, az őskortól az újkorig.¹⁴ Nagyobb ásatásai Sopronban az ún. „vörös

¹⁰ Nováki Gyula: A magyarországi vaskohászat régészeti emlékei. In: *Heckenast Gusztáv – Nováki Gyula – Vastagh Gábor – Zoltay Endre: A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban*, Budapest, 1968. 13–76. (A továbbiakban Nováki i. m. 1968).

¹¹ Fejér megye, Heves megye. Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Somogy megye, a Börzsöny hegység várai.

¹² Nováki Gyula: A soproni talajvizsgálatok és településtörténet. *Soproni Szemle* 12. (1958), 335–341.; Nováki Gyula: Sopron topográfiai fejlődésének vázlata az újabb ásatások alapján. *Soproni Szemle* 16. (1962), 135–139.

¹³ Nováki Gyula: Árpád-kori lakóház Répcevisen. *Archaeologiai Értesítő* 83. (1956), 51–52.

¹⁴ Nováki Gyula: Kuruckori erőd Sopronbánfalva felett. In: *Tanulmányok Csatai Endre emlékére*. Szerk.: Környei Attila és G. Szende Katalin. Sopron, 1996. 135–148.

sánc” az Árpád-kori ispáni vár erődítményének részletei (1959–1962), és Sopronhorpácon az Árpád-kori templom feltárása (1959–1962). Több mint 180 szakcikke közül itt csak néhány Soproni vonatkozású dolgozatát említem.¹⁵ Ezek mutatják, hogy a földvárkutatás mellett milyen széles skálán fejtette ki tevékenységét, amelynek nyomai közleményeiben¹⁶ és a Soproni Múzeum Régészeti Adattárában őrzött jelentéseiben is megtalálhatók.

A régészeti leletbejelentő hálózat megszervezése céljából sokszorosított lapokat terjesztett. Mivel azonban a régész abban az időben nem terepjáró autón, hanem autóbusszal, vagy vonattal juthatott el a lelőhely közelébe (esetleg vihetett a vonaton a kerékpárját), egyes bejelentett lelőhelyek régészeti leletmentését egyetlen helyi régész nem győzhette. Nováki Gyula, miután a bolygatott lelőhelyekről megállapította az alapvető keltezési adatokat, az egyes szakterületek legjobb budapesti régészeit invitálta a múzeum gyűjtőterületére. A szakonyi magyar honfoglalás kori temető teljes feltárására Dienes Istvánt (MNM), a hegykői langobard temető ásátásaira pedig Bóna Istvánt (ELTE) nyerte meg.

1965-től 1986-ig a Magyar Mezőgazdasági Múzeum régész munkatársa volt, ahol elkészítette a hazai régészeti magleletek katalógusát, amely a soproni és Sopron környéki növényi magvak listáját is tartalmazza, az őskortól a középkorig Tanulmányokat írt a mezőgazdasági eszközök történetéről és az egykori szántóföldek terepen megfigyelhető nyomairól.

A „vasrégészet” tárgyában negyedéves egyetemista koromban ismertem meg Nováki Gyulát, amikor a Magyar Nemzeti Múzeum mezőgazdasági vaseszközzeiről készülő szakdolgozatomat írtam, és amikor 1968-ban megjelent könyvük az Árpád-kori vaskohászatról.¹⁷ Barátságosan fogadott egy megbeszélésre, sőt könyvük szerzőtársainak, dr. Heckenast Gusztáv történésznek és dr. Vastagh Gábor kémikusnak is bemutatott, amivel a további évtizedekre megalapozódott iparrégészeti együttműködésünk.

Miután a soproni Liszt Ferenc Múzeum régésze lettem, Nováki Gyula, mint szakmai elődöm, megtisztelő barátságába fogadott. A gyakori „hazalátogatásai” egyikén a soproni Fabricius-házi régészeti irodában átadta kohászatrégészeti kézirateit, köztük több, jeles kutatóktól küldött vaskohászat-történeti különlenyomatot. Nagyban elősegítette a további megyei kohászatások folytatását, hogy 1971-ben a nemeskéri kohászatásom megtekintése után Nováki Gyula és Vastagh Gábor úgy nyilatkozott a soproni múzeumigazgatói irodában, hogy a vaskohászat-régészeti ásátások folytatása fontos és kívánatos.

Nováki Gyula nyugdíjba vonulása után még nagyobb lendülettel folytatta a földvárak felmérését és szaktanácsokkal látta el az ifjabb várkutatókat,¹⁸ akik joggal tekintik

¹⁵ Nováki Gyula: Északi ivókürtveret a római kori Sopronból. Arrabona – Múzeumi közlemények 9. (1967), 13–18.

¹⁶ Nováki Gyula: Avar sírok a Sopron, Pozsonyi úti homokbányában. Soproni Szemle 12. (1958), 166–167.

¹⁷ Nováki i. m. 1968.

¹⁸ Egy földvár titka. Festészeti asszociációk Nováki Gyuláról. <http://vaskarika.hu/hirek/reszletek/22736/> (letöltés. 2022. november 3.).

3. kép. Nováki Gyula feleségével várfelmérésen (Nováki Erika fotógyűjteménye)

mesterüknek. Ebben a munkában barátja, Sándorfi György mérnök segítette. Nekik köszönhattuk a kópházi erdőben általam megtalált Árpád-kori vasércbánya horpáinak rétegvonalas felmérését is.

Nováki Gyula tagja volt az 1946-ban alapított „Soproni Postás Természetjáró Szakosztály”-nak. 2016-ban Sopronban részt vett a Természetjáró Szakosztály 70. évi jubileumának megünneplésén, az emlékkiállítás megnyitóján, ahol mi díszvendégnek tekintettük. Lánya, Erika emlékezete szerint jellemző volt rá a hegyek szeretete, feleségével együtt többször jártak Tirolban, ahol nagy túrákat tettek. „Nagy szerelem volt a Magas-Tátra. Szinte minden csúcsát meghódították fiatalabb korukban” A földvár-felmérések-nél a jegyzőkönyvet gyakran Nováki Gyula felesége vezette, illetve a régészeti szerkesztés után, nagyon sok esetben a feleség rajzolta át az alaprajzot (3. kép).

80. születésnapján, 2006-ban egy igen szép kivitelű és tartalmas tanulmánykötettel¹⁹ tisztelték meg dr. Nováki Gyulát várkutató munkatársai, megköszönve az évek során tőle kapott baráti, szakmai segítséget, például könyveik, cikkeik lektorálását (4-5. kép).

Könyvei főleg egyes magyarországi körzetek várainról jelentek meg. több mint 180 tudományos közleményének zömét is a vár-kérdések tisztázásának szentelte. Szíve gyakran vissza-visszahúzza szülővárosa múltjának kutatásához is (6. kép). Az utóbbi évtizedekben tisztázta a Sopron környéki földvárak időrendjét²⁰ és építési technikáját.

¹⁹ „Gondolják, látják az várnak nagy voltát...” Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére. Szerk. Kovács Gyöngyi és Miklós Zsuzsa. Budapest, 2006.

²⁰ *Nováki Gyula: Őskori földvárak Sopron mellett.* Soproni Szemle 51. (1997), 118–134.

4–5. kép. Nováki Gyula 80. születésnapjának ünnepe, a tiszteletére kiadott kötet átadása várkutató kollégái körében. Mellette felesége, Katalin ül. (Fotó: Gömri János)

1957-ben közadakozásból és a Vasöntöde támogatásával felállította a Várhelyi halomsírok első régész kutatójának,²¹ Bella Lajosnak (1850–1937) az emlékművét. A Bella emlékmű öntöttvas urnáját erdei kirándulásaik során, a lányával, Erikával évente egyszer rozsdátlanították, és lekenték felületkonzerváló szerrel. Ezt a nemes feladatot azóta átvette a Soproni Múzeum restaurátora. A Bella-emlékmű felállítását rövidesen követte – szintén Nováki Gyula szervezésében – a Bécsi-dombi kelta temető mellett a Paúr Iván (1806–1888) emlékmű létrehozása. A város közelében és a városban található régészeti lelőhelyek ezekkel az emlékművekkel a turisztikai térképekre is felkerülhettek, alapját adva a később kialakított és még tovább fejlesztendő, mozaikszerű régészeti parknak. 1975–76-ban, a Patek Erzsébet vezette ásatások után már egy halomsír rekonstrukciójára is sor kerülhetett a Bella emlékmű közelében, 2006-ban és 2007-ben a Várhelyen ugyanitt alakíthatta ki a Soproni Tanulmányi Erdőgazdaság Zrt a történeti emlékparkot a Scarbantia Régészeti Park Alapítvány szakmai közreműködésével.

6. kép. Terepszemle 2007-ben a Fertő-parti szőlők között, a „Burgstall Öde” dűlőben. Nováki Gyula és e sorok írója (Fotó: Dénes József várkutató régész)

²¹ *Nováki Gyula: A soproni Várhely ásatásának története. Soproni Szemle 9. (1955), 131–135.*

7. kép. Dr. Nováki Gyula 2018 március 15-én átvette a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje kitüntetését
(Fotó: Koszticsák Szilárd, MTI, a 24.HU nyomán)

2007-ban, a Soproni Történeti és Művészeti Egylet alapításának 140. évfordulóján, Scarbantia 1900 éves fórumán, első alkalommal adományozta a Scarbantia Társaság közgyűlése és a Scarbantia Régészeti Park Alapítvány kuratóriuma a Scarbantia Emlékérmet. Akkor dr. Nováki Gyulának nyújtotta át Sopron Megyei Jogú Város polgármestere, dr. Fodor Tamás az Sz. Egyed Emma éremművész által mintázott bronzplakettet, annak a kutatónak, aki tudományos munkásságán túlmenően a várhelyi régészeti park első objektumát, a Bella emlékművet emeltette.

Nováki Gyula számos szakmai és állami kitüntetésben részesült. Elnyerte többek között 2004-ben a Forster Gyula-díjat, amely „az épített és régészeti műemlékvédelem területén végzett kimagasló szakmai tevékenység elismerésére adományozható állami kitüntetés”, 2018-ban pedig a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjével tüntették ki (7. kép).

2022. október 7-én hunyt el Budapesten. 2022. november 22-én hozzátartozói – végakarataának megfelelően – a soproni Károly-magaslat általa felmért és publikált korai vaskori földvárában családi körben, bensőséges hangulatban vettek tőle búcsút. Soproni régészek és Nováki Gyula földvárkutató barátai egy emlékmű felállítását tervezik a Károly-magaslati földvár területén, a Várison, várkutató mesterük, a Soproni Múzeum korábbi régészének emlékére.